

Омурзаков С.Л., Раймкулов К.А.

**АЙЫЛ ЧАРБА ПРОДУКЦИЯЛАРЫН КАЙРА ИШТЕТҮҮ ТАРМАГЫН
ИНВЕСТИЦИЯЛООНУН НЕГИЗИНДЕ ӨНҮКТҮРҮҮНҮН СТРАТЕГИЯЛЫК
БАГЫТТАРЫ**

Омурзаков С.Л., Раймкулов К.А.

**СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПУТИ РАЗВИТИЯ ВОСПРОИЗВОДСТВА
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРОИЗВОДСТВ**

S.A. Omurzakov, K.A. Raimkulov

**THE STRATEGIC WAYS OF DEVELOPING REPRODUCE OF THE AGRICULTURAL
PRODUCTIONS BRUNCH BY THE INVESTMENT**

УДК:339(07.58)

Макалада айыл чарба продукцияларын кайра иштетүү тармагын инвестициялоонун негизинде өнүктүрүүнүн стратегиялык багыттары иликтенген жана аныкталган.

In this article considered reproduction of the agricultural production brunches on the base of investment strategic directions researched and determined.

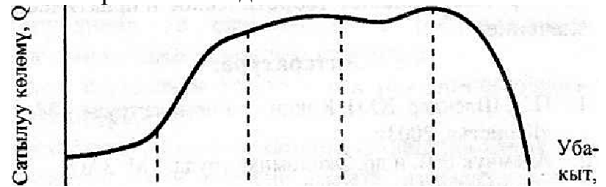
Айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүчү ишканалардын алдына койгон максаттарына жетүүсү өзгөчө стратегияны иштеп чыгууну жана ишке ашыруу менен байланышкан. Рынок экономикасынын шарттарында айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүчү ишканалардын натыйжалуу өнүгүүсү, анын инвестициялык жана башка ишмердиктерин натыйжалуу башкарууга байланышкан жана ошондой эле узак мөөнөттүү инвестицияларды ишке ашыруунун татаал процессине түздөн - түз тиешеси бар.

Узак мөөнөттүү инвестициянын стратегиясы ишканалардын өзгөчө стратегиясынын негизги багыты болуп эсептелинет. Бирдиктүү стратегиялык пландын курамында инвестициялык өнүгүүнүн жолдорун тандоо оңойго турбайт. Бул процесстин татаалдыгы ишканалардын каржылык - экономикалык абалына түрдүү таасир берүүчү ички жана сырткы факторлордун көптүгүнө шартталган. Инвестициянын натыйжалуулугуна баа берүү түрдүү көйгөйлөрдүн комплексин чечүүнү талап кылат, аларды терең изилдөөдөн кийин чечимдеринин оптималдуу варианттын кабыл алууну камсыз кылуучу узак мөөнөттүү инвестициянын стратегиясын тандоо ишке ашырылат.

Инвестициялык ишмердиктин приоритеттүү багыттарын тактоодо, түрдүү аналитикалык ыкмалар менен моделдерди колдонууга комплекстүү кароо керек. Инвестициялык өнүгүүнүн келечегин (перспективасын) баалоого түрткү берүүчү моделдерди түзүү азыркы мезгилде практикада кеп колдонулуп жатат. Бизге белгилүү болгондой, моделдештирүү башкарылуучу объектинин белгилүү мүнөздөгү касиеттерин, структуралык жана функционалдык параметрлерин менеджерге көрсөтүп берет, ошондой г анын ички жана сырткы чөйрө менен болгон өз ара байланыштарын тактап берет.

Каржылык - инвестициялык ишмердиктин чөйсүндө моделдештирүүнүн негизги милдети башкаруу чечимдеринин варианттарын негиздөө, ишканалардын

ишмердигинин натыйжалуулугунун терүүнүн резервдерин аныктоо жана өнүгүүсүнүн приоритеттик багыттарын болжолдоо.

1-сүрөт. Продукциянын жашоо циклынын модели

Айыл чарба продукциясын кайра иштетүүчү ишканалардын өнүгүү жолдорун аныктоодо продукцияны өндүрүп - сатуу циклынын модели негизги болду ойнойт. Продукциянын сатуунун көлөмүн көрсөткөн ийри сызыктуу графиктик иликтөөнүн жардамы менен (1-сүрөт) узак мөөнөттүү инвестициянын стратегиясын тандап алабыз.

Продукциянын белгилүү бир түрүнүн сатуу көлөмүн, анын өндүрүү-сатуу циклынын этаптарында өнүгүү, активдүү өсүш ж.б. өдө-ылдый жылып турат.

Өнүгүү этабында ишкана рыноктон өзүнүн ордун табуу үчүн аракеттене баштайт жана өзүнүн рыноктук үлүшүн кеңейтүү үчүн шарт түзө баштайт. Бул этапта инвестициялык салымдардын аз эле көлөмү талап кылынат. Рынокто артыкчылык абалды кармап турууга жана кеңейтүү, инвестицияны ишке ашырууга түрткү болот. Продукцияларды сатуунун активдүүлүгүнүн өсүү мезгилинде рынок атаандашарынын көбөйүшү байкалат, анткени ишмердиктин жаңы чөйрөсү пайданы кеп алып келгендиги менен өзүнө тартат. Товарларды сатуунун мээлүүн өсүшүнө атаандашуунун күчөшүнөн товарларга болгон суроо-талап менен сунуштардын ортосунда белгилүү бир тең салмактуулук келип чыгат[2].

Технологиялык процесстерди өркүндөтүүгө жана жабдууларды модернизациялоого багыттоо менен ишканалардын рыноктогу атаандаштык артыкчылыгын колдойбуз жана товарларды сатуунун көлөмү жетилген рынок, рынок товарларга толгон циклды күтөбүз. Эгерде ишкана мээлүүн өсүү мезгилинде өнүгүү стратегиясын аныктабаса, анда кийинки этапта товарларды сатуунун көлөмү төмөндөп кетет, же болбосо банкротко учурашы мүмкүн, анткени ры-

ноктун товарларга толгон циклында атаандашуунун деңгээлинин өсүп кеткендиги байкалат.

Продукцияны сатуунун төмөндөө циклында өндүрүштүк чыгымдардын көзөмөлдөө жана өндүрүштүк ресурстардын колдонуунун натыйжалуулугун колдоо ишкананы башкаруунун негизги милдети. Ишкананын администрациясы (менеджери) узак мөөнөттүү инвестициянын стратегиясын иштеп чыгууда инвестициялык салымдардын көлөмүн товарларды өндүрүү - сатуу циклынын ар бир этабына так эсептеп чыгуусу керек жана негизги каражаттарды кайра жанылап өндүрүүнүн багытын жана түрүн туура аныктоо зарыл.

Стратегиялык максаттарды туура тандоо жана товарларды өндүрүү - сатуу циклынын моделин натыйжалуу колдонуу, жаны инвестициялык дол-

боордо кайсыл циклынын этабында ири көлөмдөгү узак мөөнөттүү инвестицияны ишке ашыруу максатка ылайыктуу экендигин аныктоого жардам берет.

Узак мөөнөттүү инвестицияны стратегиялык багытын тандоодо төмөндөгү факторлор таасирин тийгизет: рыноктун ыңгайлуулугу; атаандашуудагы артыкчылыктар; продукцияларды өндүрүү - сатуу циклы; рыноктогу товарларды өндүрүү - сатуу көлөмүндөгү үлүшү; рыноктук өнүгүү тенденциясы; өндүрүштүк - экономикалык потенциал; тобокелчиликтин ылайыктуу деңгээли; инвестициялоонун убактылуу горизонту; менчик ээлеринин (акционердик) ишкананын максаттарына макул эместиги; өткөн мезгилдердеги инвестициялык стратегияны ишке ашыруу жөнүндөгү маалыматтар.

Чарба жүргүзүүчү субъекттин рыноктук жетишкендиктери

	КҮЧТҮҮ	ОРТО	АЛСЫЗ
ЖОГОРКУ	Өсүү жана инвестициялар	Өсүү жана инвестициялар	өркүндөнүү жана коргонуу (тандалма инвестициялар)
ОРТО	Өсүү жана инвестициялар	өркүндөнүү жана коргонуу (тандалма инвестициялар)	Кыскаруу жана чыгуу
ТӨМӨНКҮ	өркүндөнүү жана коргонуу (тандалма инвестициялар)	Кыскаруу жана чыгуу	Кыскаруу жана чыгуу

2-сүрөт. Мак Кинсинин портфельдик матрицасы

Эгерде инвестициянын стратегиялык моделин иштеп чыгуу маселесине келсек, анда чет элдик окумуштуулардын тажрыйбасына кайрылып керсек болот. Алсак, Мак Кинсинин портфельдик матрицасына, аны практикада колдонсок узак мөөнөттүү инвестицияларды иштетүүдө оптималдуу башкаруу чечимдерин кабыл алууга түрткү болот (2-сүрөт).

Мак Кинсинин ыкмасы боюнча инвестициялык портфельдин түзүлүшү, рыноктун өзүнө тартуу ыңгайлуулугунун жалпылоочу көрсөткүчтөрүн салыштырууга жана ишкананын атаандаштык артыкчылыгына негизделет. Портфельдик матрицаны тандоонун жыйынтыгы менен инвестициялык стратегиянын үч вариантын карасак болот.

Стратегиялык өсүү варианты өндүрүлгөн продукцияларды сатуу рыногунун талаптарынын жооп бериши менен долбоорду ийгиликтүү инвестициялоого жол ачат. Орто жана күчтүү рыноктук артыкчылыкка ээ болгон ишканаларга инвестициялык салымды ишкананын өндүрүштүк негизги каражаттарына, жүгүртүү каражаттарына, өндүрүштүн жана продукцияларды сатуунун инфраструктурасына жумшоого сунуш берилет.

Салыштырмалуу атаандаштыкта начар позициядагы ыңгайсыз рынокто ишканага өркүндөтүү жана коргонуу стратегиясын карманганы максатка ылайыктуу. Мындай учурда ишкана инвестициялык салымды тандап алуу жолу менен ишке ашырат, башкача айтканда модернизациялоого гана, же негизги каражаттарды кайра курууга, же техникалык жабдууга инвестиция салынат. Ишкананын приоритеттүү милдети өндүрүштүк ресурстарды колдонгон-

до максимум натыйжалуулукту алуу үчүн керектүү шарттарды түзүү.

Кыскартуу стратегиясында рентабелдүүлүгү төмөн, зыян алып келүүчү продукцияларды өндүрүүнү токтотуу, жаңы рынокко чыгуу, инвестициялык долбоордун кайтарымдуулугу жана программаларды изилдөөнү жүргүзүү үчүн каржы ресурстарын топтоо жумуштары аткарылат.

Узак мөөнөттүү инвестициянын стратегиялык багытын баалоодогу түрдүү ыкмаларды изилдөө процессинде инвестициялык стратегияны тандоого негиз болуучу жана оптималдуу башкаруу чечимин кабыл алууга жардам берүүчү үч жалпылоочу көрсөткүчтөрдү белуп алабыз: ишкананын өндүрүштүк - экономикалык потенциалы, рыноктун өзүнө тартуу ыңгайлуулугу жана өндүрүлгөн продукциялардын сапаты [3].

Ишкананын өндүрүштүк - экономикалык потенциалынын деңгээли, анын негизги каражаттарынын жана технологиясынын, техникалык өнүгүүсүнүн учурдагы деңгээли, өзүмдүк жүгүртүү каражаттарынын көлөмүнүн өндүрүштүк керектөөнү канаттандыргандыгы, өндүрүштүк жана башкаруу персоналдарынын жогорку билимдүү жана такшаалган адистиги жана ошондой эле өзүмдүк каржы каражаттарынын жетиштүүлүгү жана бересе каражаттарды каалаган учурда ала алгандыгы менен аныкталат.

Тармактын өзүнө тартуу ыңгайлуулугу рыноктун көлөмү, анык өсүү тенденциясы, рыноктун орточо кирешелүүлүгү, тармакка кирип иштөө жөнөкөйлүүлүгү, суроо - талаптын, сунуштун жана атаандаштыктын деңгээли менен аныкталат.

Продукциянын сапаты продукциянын өздүк наркына, сатуу баасына, сатылган жалпы көлөмүнө, сапаттын деңгээлин талдоого, ассортиментине, атаандаш ишканалардын продукцияларына салыштырмалуу техникалык жана функционалдык параметрлеринин абалына байланышкан көрсөткүчтөргө негизделет.

Узак мөөнөттүк кредитти башкаруу процессинде стратегия негизги ролду ойнойт. Анын негизги милдети ишкананын кайра иштетүү тармагындагы ордун аныктоо, узак келечекке бизнес чөйрөсүндөгү боло турган өзгөрүүлөрдүн тенденцияларын комплекстүү изилдөөнүн негизинде атаандаштыктагы артыкчылыкты көбөйтүү боюнча чараларды иштеп чыгуу.

Ишкананын каржылык - инвестициялык ишмердигинин стратегиялык пландоо процессинде бир нече этапка белсек болот: даярдык керүү изилдөөсү (максаттарды аныктоо, сырткы жана ички чарбалык талдоо), базалык стратегияны иштеп чыгуу (инвестициялык жана каржылык чечимдер), ишкананын каржылык стратегиясын ишке ашыруу, көзөмөлдөө жана анын айырмаланышын баалоо.

Инвестициялык саясат инвестициялык стратегияны практика жүзүндө ишке ашырат. Инвестициялык саясатты түзүү төмөнкү принциптерде ишке ашышы керек: макулдашылгандык, карама-каршы келбестик, приоритеттүүлүк, натыйжалуулук жана жазылган жоболордун тактыгы.

Макулдашылгандык принцибин ишке ашырууда инвестициялык саясаттын негизги жоболору инвестициялык стратегиянын мазмунуна жана ишкананын өндүрүштүк - каржылык ишмердигинин факторлорунун абалына түздөн-түз көз каранды.

Эз кезегинде инвестициялык саясат ишкананын башка функционалдык (маркетингдик, өндүрүштүк ж.б.) стратегияларынын концептуалдык жоболоруна карама-каршы келиши керек эмес. Узак мөөнөттүү инвестициянын белгилуу бир багыттарына чоң маани берүү алдыга койгон максаттардын жана белгиленген багыттардын приоритеттик принцибинин сакталгандыгын билдирет. Бул принцип каржылоо каражаттарынын чектелген шарггарында инвестициялык салымдардын ыңгайлуу варианттын тандап алууга шарт түзөт. Инвестициялык саясатты түзүүнүн негизинде натыйжалуулуктун деңгээлинин жогорку артыкчылыгына жетүү жогорку киреше алуу каралган. Демек, кандай гана инвестициялык чечим кабыл алынбасын, ишкананын ишмердигинин боло турган натыйжасын алдын ала комплекстүү изилдөө керек жана анын корпоративдик стратегиянын ийгиликтүү ишке ашышына кошкон салымын баалоо зарыл.

Жүргүзүлгөн изилдөөлөр көрсөткөндөй, агрардык өнөр жай комплексинин натыйжалуулугун жого-

рулатуунун негизги фактору болуп ресурстарды үнөмдөөчү технологияларды ишке кийрүү эсептелинет.

Жогорудагы жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөнкүдөй тыянактар жана сунуштар аныкталды:

- айыл чарбасы өндүргөн чийки продукцияларды сыртка чыгарбай, айыл чарба продукцияларын кайра иштетүүчү ишканаларда кайра иштеп чыгуу жана аны өнөр жайдын башка тармактары менен иштетүүнүн бирдиктүү системасын түзүү зарылдыгы;

- мал чарбасындагы, канаттууларды өстүрүүдөгү, жашылча өндүрүүдөгү мүмкүнчүлүктөрдү эске алып, кайра иштетүү ишканаларындагы өндүрүштүк кубаттуулуктарды максималдуу пайдаланып жаткан ишканаларга мамлекеттик колдоо көрсөтүү муктаждыгы;

- кайра иштетүү өнөр жайында, илимий-техникалык прогрессти жана сапаты жагынан жаңы технологияларды аныктап турган багыттарды артыкчылык берүү менен өнүктүрүү жана колдоо керектиги;

- негизги азык-түлүк продукцияларын чыгаруучу ата-мекендик өндүрүшкө мамлекеттик колдоо көрсөтүү жана өлкөбүздө алардын өндүрүлүшүн кеңейтүү үчүн, ошондой эле продукцияларды импортоого жумшалып жаткан валюталык каражаттарды ата-мекендик азык-түлүктөрдү өндүрүү үчүн кайрадан бөлүштүрүү;

- өндүрүлүп жаткан азык-түлүк продукциясынын товардык деңгээлин жогорулатуу, калктын өзү өндүргөн продукцияларына өзгөчө көңүл буруу, аларды сатуу боюнча көп каналдуу системаны өнүктүрүү жана тиешелүү инфраструктураны түзүү;

- агроөнөржай комплексиндеги агрардык сектордо адистештирилген кредиттик-каржылык системаны өнүктүрүү;

- экономикалык жол менен айыл-чарбалык чийки продукцияларды, жарым фабрикаларды өлкөдөн чет жактарга чыгарып кетүүгө чек коюу, эгерде аларды республиканын ишканаларында кайра иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгү болсо, анда бул ишканаларга мамлекеттик колдоо көрсөтүү.

Колдонулган адабияттар:

1. Абдымаликов К. Экономика Кыргызстана (на переходном этапе) Учебник (2-издание, исправленное и дополненное), «Бийиктик» Бишкек 2010 г.
2. Бачаров В.В. Инвестиции. Санкт-Петербург, 2009.
3. Ендовицкий Д.А. Анализ и оценка инвестиционной политики коммерческих организаций. ИВГУ., 1998 г.

Рецензент: э.и.д., профессор Зулпукаров А.З.